

Гранчак Тетяна Юріївна

Інститут глобальних відносин Мойніхана
при Сіракузькому університеті,
Сіракузи, штат Нью-Йорк, США

Hranchak Tetiana

Moynihan Institute of Global Affairs
at Syracuse University,
Syracuse, NY, USA

Національний наратив у просторі бібліотек під час російської війни проти України

National Narrative in the Library Space During the Russian War Against Ukraine

Анотація. Розглянуто бібліотечний простір у воєнний час як середовище захисту та просування національних ідей та наративів. Результати розкривають видавничу, соціокультурну та просвітницьку діяльність українських бібліотек у воєнний час як зусилля, спрямовані на розвінчання ворожих російських наративів та утвердження державотворчих цінностей.

Ключові слова: бібліотека; бібліотечний простір; національний наратив; національна ідея; Україна; російсько-українська війна.

Abstract. Library space in wartime as an environment of protection and promotion of national ideas and narratives is considered. The findings reveal publishing, socio-cultural, and educational activities of Ukrainian libraries in wartime as efforts, aimed at debunking hostile russian narratives and establishing nation-building values.

Keywords: library; library space; national narrative; national idea; Ukraine; Russian-Ukrainian war.

Війна Росії проти України, яка набула ознак цивілізаційного протистояння, актуалізувала питання захисту і стабільності основ національної ідентичності та ціннісних орієнтацій українського суспільства. Сьогодні в Україні відбувається не лише боротьба двох армій, а й зіткнення двох ціннісно-сміслових систем – «руського міра» та умовної «української мрії» як української світоглядної системи, яка ще не набула чіткого визначення на науково-теоретичному рівні, але проявляється в комунікації та соціокультурних практиках. Національна ідея (Нагорна, 2020), яка народжується сьогодні, здатна об'єднати українське суспільство та спонукати його відстоювати своє майбутнє. Відтак, діяльність, спрямована на захист ідентичності, має стратегічне значення.

Національна ідея, яка є квінтесенцією духовно-ціннісної системи координат національного поступу, окреслюється комплексом уявлень про власне місце в системі просторово-часового континууму, з яких складається національний гранд-

наратив. Оскільки формування і поширення таких уявлень відбувається через інформаційно-комунікаційні практики, ключові компоненти національного гранд-наративу можна ідентифікувати в інформаційному просторі бібліотеки, який, як правило, відображає бачення спільнотою світу та свого місця у світі. Будучи інституціями пам'яті, інтегрованими в соціальні процеси через свої спільноти, бібліотеки не можуть уникати меморіальних практик, а беручи участь у таких практиках, змушені визначати, що саме і в яких формулюваннях запам'ятовувати і про що нагадувати. Роблячи цей вибір, бібліотеки займають певну позицію. Зокрема, і стосовно війни в Україні: деякі бібліотеки називають цю війну «українським конфліктом» або «українською кризою» (Бібліотека Палати громад Британського парламенту, Бібліотека Бенедиктинського університету), «війною в Україні» (Бібліотека Університету Цинциннаті), інші – «російсько-українською війною» (Бібліотека Університету штату Арізона) та «російським вторгненням в Україну» (Бібліотека Прінстонського університету, Бібліотека Мічиганського університету, Бібліотека університету Пенсильванії тощо). Відмінності у значеннях – від повномасштабної війни до конфлікту – відображають розуміння бібліотекарями причин, наслідків і можливих рішень. Коли йдеться про український конфлікт чи кризу, ролі учасників подій визначені не чітко. Концепт війни Росії проти України вказує на винного та відповідального.

Пропоноване дослідження присвячене розгляду інформаційного простору бібліотек України і Росії у воєнний час як простору просування націєтворчих ідей, смислів і наративів.

Сьогодні в російському бібліотечному просторі в рамках комеморативних практик наявні декілька виразних історико-політичних наративів, які мають антиукраїнське забарвлення та містять антиукраїнські смисли. Перший з них пов'язаний з ідеєю зародження нації, так званим «початком». Це історичний міф про «спільну колиску – Київську Русь чи Давньоруську державу» або «єдиний народ», чи похідний варіант – «братні» народи».

У російському бібліотечному просторі ми бачимо відповідні виставки із синонімічним рядом «Русь, Росія, Батьківщина», колекції та повідомлення про витоки російської держави з часів Київської Русі, згадки про легендарних київських князів в контексті російської державної традиції. Зворотним боком цього наративу є заперечення окремого українського народу або теза про те, що українці повинні йти за старшим братом, який «знає краще».

Наступний наратив представлений уявленнями про т. зв. «Золотий вік» як час найвищого підйому і процвітання, який для росіян пов'язаний, переважно, з СРСР, але сьогодні виразно проглядається його змішування з ідеєю великої російської імперії. Ми можемо побачити колекції, присвячені піонерам, утворенню СРСР, а з іншого боку, згадки про Петра I, династію Романових тощо. Стосовно українців цей наратив містить ідею привабливості долучення до російської «величі» (великоросійських перемог, культури, науки, спорту тощо).

Російський наратив про боротьбу і героїв представлений «переможними і справедливими» війнами. Саме в такому героїчному контексті згадується в

російському бібліотечному просторі громадянська війна на початку 20 століття, війна в Афганістані, військова «допомога» іншим країнам. Особливе місце в героїчному дискурсі займає концепт Великої Вітчизняної війни 1941-1945 років, у наративі про яку українцям сьогодні відводиться роль зрадників, колаборантів. Інше повідомлення полягає у безперспективності змагань із переможною армією.

Ще один наратив стосується ідеї т. зв. «Відродження» і втілюється в сучасному уявленні про «Росію, яка встала з колін», про відновлення колишньої величї. У бібліотечному дискурсі ми бачимо багато згадок великої росії та великої країни щодо сучасної росії. На тлі відродження росії Україна розглядається як антиросійська технологія Заходу.

Під кінець варто згадати поки що не надто виразний як для країни, орієнтованої на минуле, проте все ж таки наявний у просторі російських бібліотек наратив про бажане майбутнє: згадки про Євразію чи проєкт Євразійської імперії. У цьому майбутньому Україна не існує.

Перед українськими бібліотеками постало завдання захисту бібліотечного простору від ворожих наративів і просування натомість власних націєтворчих наративів і смислів.

Одним із найпростіших інструментів у цьому контексті стало перейменування бібліотек як спосіб демаркації власного інформаційно-символічного простору. Перейменування, як і бібліотечні продукти і заходи з популяризації української книги, працюють на ідею існування самобутньої української культури, яка можлива лише за наявності самобутнього українського народу.

З іншого боку, численні заходи українських бібліотек до вшанування пам'яті загиблих під час Голодомору та сталінських репресій, Чорнобильської трагедії вибивають підґрунтя з-під іншого міфу – про СРСР як «золоту добу», а відновлення правди про Другу світову війну руйнує сконструйований образ СРСР як країни-визволительки.

Інструментами деконструювання можуть бути різні продукти бібліотечно-інформаційної діяльності: колекції, повідомлення, бібліографічні посібники, видання, комплексні бібліотечні заходи як у реальному, так і у цифровому середовищі.

Разом із руйнуванням російських історичних міфів, у просторі українських бібліотек можна побачити сенси, пов'язані з українським націєтворенням. Так, у бібліотечному просторі широко представлений героїчний наратив, пов'язаний з феноменом козацтва і визвольної боротьби українців, зокрема у XX ст. включно з Другою світовою війною. Також наявні смисли, пов'язані з євроінтеграційним рухом як відображенням бажаного для Українців майбутнього. Примітно, що Українська бібліотечна асоціація реалізувала проєкт, в рамках якого в бібліотеках організовувались Центри європейської інформації.

Стосовно концепту «Золотого віку» для України у бібліотечному просторі можна виокремити, як мінімум, три наративи: про Українську державу часів гетьмана Павла Скоропадського, Річ Посполиту (особливо актуальний сьогодні на тлі

російської агресії і послідовної підтримки України з боку країн Балтії і Польщі) – і Русь. Стосовно останнього у бібліотечному просторі спостерігається тенденція згадувати про цей час як Русь-Україну або ж Україну-Русь, наголошуючи таким чином на наступності державницької традиції. Крім того, виразно проявляється інтеграція концепту Русі-України в загальноєвропейський контекст. Усі три періоди, пов'язані з ідеєю процвітання держави, згадуються в бібліотечному інформаційному просторі без надмірного уславлення і ностальгічних конотацій, що дає підстави говорити, швидше, про культурно-освітню природу таких повідомлень, ніж про відображення певних історичних міфів. Можна погодитись з висновком Володимира Кравченка про те, що Україна все ще шукає свою «золоту еру» і «корисне минуле», яке могло б надати символічний капітал поточному процесу націє- і державотворення (Kravchenko, 2015-2016).

Більше невизначеності з українськими наративами щодо «Походження» та «Відродження» нації, які представлені у науковому дискурсі лише точково.

Водночас, виходячи з дискурсу українського сегменту соціальних медіа, можна припустити існування ідеї (хоча не формалізованої у вигляді наукового тексту) про походження української спільноти «з давніх давен», проявом чого може розглядатись ідея напівмістичного зв'язку з природою із сучасною цінністю екологізму.

Показовим у цьому сенсі є ставлення до народних традицій, які подекуди сакралізуються, підносяться до рівня містерій і навіть часом супроводжуються відповідними лінгвістичними акцентами (наприклад, вишиванка – код нації, борщ – святий, мотанка – талісман). Ці традиції зберігають пам'ять про буденне, свійське ставлення до надприродного, яке проходить через усю історію України: починаючи від давньоруських волхвів, продовжуючи козаками-характерниками, конотопською відьмою, Мавкою, мешканцями гоголівського хутору поблизу Диканьки тощо, і закінчуючи сьогодишнім «Буде тобі, враже, так як відьма скаже». У бібліотечному просторі знаходимо численні згадки про проведені майстер-класи з писанкарства, виготовлення витинанок, вироблення мотанок, приготування борщу, а також відповідні флешмоби до дня Вишиванки, підготовлені бібліотечні колекції, виставки.

Що стосується концепту українського «Відродження», то в бібліотечному просторі, так само як і в українському суспільстві взагалі, присутня ідея незламної нації, яка, як фенікс, щоразу відроджується з попелу. Ідея, як і у випадку з «Походженням», не до кінця артикульована, але присутня в соціальних та інформаційних практиках. Для України наратив «Відродження» – не про місце чи час, а про процес. У цьому контексті в українській літературі знаходимо: «Народ мій є, народ мій завжди буде!..» (Василь Симоненко), «Я є народ, якого правди сила ніким звойована ще не була, Яка біда мене, яка чума косила! – а сила знову розцвіла» (Павло Тичина), «Ні, я жива, я буду вічно жити! Я в серці маю те, що не вмирає!» (Леся Українка).

У зв'язку з цим, примітно, що саме в бібліотечних просторах були облаштовані Пункти незламності і через різні бібліотечні продукти поширюється наратив стійкості і незламності (Бібліотalk «Бібліотека Незламна», база даних «Незламна

Україна», книжкова виставка «Моя незламна Україна», інформаційний дайджест «Хроніка незламного Харкова», колекція «Незламна Херсонщина», проєкт «Артукриття “Незламна бібліотека”» тощо).

Отже, сьогодні, в умовах російської війни в Україні, бібліотеки стоять на захисті українського інформаційного простору і спрямовують свою діяльність як на руйнування та розвінчування російських імперських міфів, так і на просування життєствердних українських смислів у рамках українського націєтворення.

Список використаних джерел

Nahorna, L.P. (2020) Natsionalna ideia. [National idea.] Encyclopedia of Modern Ukraine. K.: Institute of Encyclopedic Research of the National Academy of Sciences of Ukraine. <https://cutt.ly/P5ltW5u>.

Kravchenko, V. (2015–2016) Fighting Soviet Myths: The Ukrainian Experience. Harvard Ukrainians Studies 34 (1–4): 447–484. <https://cutt.ly/M5lqW2F>.